

Székely János: EGY RÖGESZME GENEZISE

ESSZÉK ÉS BÍRÁLATOK

Székely János a romániai magyar irodalom középnemzedékének kiváló tagja, marosvásárhelyi író, költő, kritikus és szerkesztő. Neve a hazai közönség előtt sem ismeretlen: a Gyulai Várjátékok során megérdemelt sikert aratott *Caligula helytartója* című drámája.

Az *Egy rögeszme genezise* az esszéíró és kritikust mutatja be Székely sokoldalú egyéniségéből. A *rögeszme* szót a szerző természetesen nem a „téveszme” értelemben használja, hanem éppenséggel szilárd meggyőződéseit jelzi vele. A tiszteletreméltó terjedelmű gyűjteményes kötet, huszonöt év terméséből félszáznál több írást foglal magában: tágabb–szűkebb irodalomelméleti témákat boncoló esszét vagy esszészzerűen megoldott, kritika-értékű író-, költő-, festő- és szobrászportré, alkalomszerű irodalomtörténeti méltatást, „tisztelgéseket”, „köszöntőket”, nézeteket feltáró önvalloást, írótalálkozó felszólalást.

A címben említett „rögeszme” egy olyan „egységes és jelentéssel ábra”, amelyre a szerző – a kötet „füle” szerint – „korunk kultúrtörténetének jól ismert tényei, mozzanatai” alapján eljutott, s „azóta mindent és mindenkit ehhez a képzeletbeli ábrához mér”. Az ábra tartalma: az *irodalmi világagy*, „óriás-elme”, amely időről időre ugyanazokat a témákat ötleteket, motívumokat, embertípusokat – a „világerőket” – a korhoz alkalmazva, „az ősi-megváltozhatatlan emberi alapszituációk időszerű értelmezésének szükségletéből” újrakölti, újra meg újra feldolgozza a remekírók kezén. (Az „apró emberké” nem tartoznak bele az óriás-elmébe.) A történelmi folyamatában egységesen egész emberi kultúrán, a világirodalmon belül a nemzeti irodalmak – az egyes nemzetek „szellemi alkatából” következően – más-más oldalról, mindegyik másképpen vizsgálják az emberi természetet. Az *irodalom méltósága* abban áll, hogy az egységes emberi világgépet, amely a mítoszok világa óta tudományok, szakdiszciplínák atomjaira bomlott, már csak az irodalom tudja újra egységbe foglalni. „... a költészet... mítoszi hagyományokból felbuzogó igazságforrás... tökéletes eszköz, amely egyedül képes az emberi életet a maga totalitásában megragadni... az emberi faj... önismeretének legfontosabb szférája”. (261.). Feladata nem a mindenáron új, hanem az igaz kimondása.

Látnivaló, hogy Székely elmélete szerint a *mítoszok* a „világagy” máig is ható alapelemei, az alapvető „világerők”, „magatartásformák” a „világtörvény” konkretizálói. Ezt a gondolatát bizonyára Thomas Mann József-tetralógiája ihlette. Ebből vezetik le második – az elsővel szorosan összefüggő – „rögeszméjét”, amely most már tapaszt-

talati tényeken alapul, és valamilyen formában megnyilatkozik a kötet szinte minden írásában. Eszerint a 20. század irodalmán két alapvető irányzat vonul végig: a teljes formabontással együtt járó *avantgarde* törekvések és a *realizmus* legkülönbébb megújítási, modernizálási kísérletei, „... a jelenlegi költészetben két konzekvens magatartás lehetséges, a nem kommunikáló avantgarde és a kommunikáló konzervatív (tertium non datur, legfeljebb kompromisszumok a kettő között)” (373.). Székely szerint a 20. század szellemi méltóságát nem a szintézis igényéről eleve lemondó avantgarde képviseli, hanem azok, akik a mítoszok módszerével és alapszituációinak újraértelmezésével vagy újramesélésével haladták meg a hagyományos realizmust. (Példák: Yeats, Szabó Lőrinc, Giraudoux, Anouilh, Spitteler, Thomas Mann.) Módszerük lényege: a mítoszok sajátos sűrítettségének realiztikus feloldása. Az eljárás végeredménye: *a mítosz humanizálása*, amely (például Thomas Mann-nál) „a 20. század teljes tudásanyaga alapján, objektív emberi és társadalmi törvényekkel helyettesíti be a mítosz fogalmait”. A szintézisre törekvés másik útja *a humánium mitizálása*: amikor a reális ábrázolásba ismét mitikus erők keverednek, és a modern valóságot a mítoszok cselekménybeli irreálisával tükrözi az irodalom. (A fő példa ismét Thomas Mann a *Doktor Faustusszal*, továbbá D. H. Lawrence, Powys, Faulkner, Saint John Perse, Kafka, Ionesco, Calvino, Dürrenmatt.)

Az *esszé* műfajában éppen az a vonzó, hogy szellemes ötleteket, régi elemeket újszerű szintézisbe állító elméleteket nem föltétlenül szükséges tudományos részletességgel bizonyítani benne. Székely „rög-eszméje” is érdekes, szép koncepció, amely nyilván sok igazságot tartalmaz. Még akkor is, ha van valami szellemtörténeti zöngéje; még ha pilléreit többnyire csak néhány szuggesztív példa, írói lángelme képviseli is kifejtésében; még ha a kötet egyes írásainak értelmezésével egyesek esetleg nem értenek egyet (például mi se a *Jónás könyvének* interpretálásával vagy azzal, hogy az Ady-vitában merészen Kosztolányinak ad igazat, vagy hogy az avantgarde művészettől általánosítva megvonja a kommunikálás lehetőségét, Kassákkal se rokonszenvezve). Feltétlenül érdekes és értékes benne az a törekvés, hogy a világirodalom több évezredes jelenségeit *szintétikusan* értelmezze, századunk irodalmi törekvéseit összekösse az ősi mítoszok alapelemeivel és módszereivel. Vagyis hogy korunk szétesett, atomjaira bomlott világvégét ismét egységbe – „jelentés és egységes ábrába” – próbálja összefoglalni. Amellett nem kerül összeütközésbe a marxista irodalomszemlélettel se, hiszen a mítoszokban megjelenő „világerőket” és „alapszituációkat” az emberi lét valóságos tükröződéseként fogja fel. És végeredményben az összehasonlító irodalomtörténet is ebből a „rög-szemből” él. Akárhogy

van is: a „rögeszmék” alkalmazásából számtalan szellemes, eredeti és találó észrevétel sarjad ki a kötet írásaiban.

Már Székely irodalomszemléleti alapállása is logikusan következik elméletéből. Ennek alaptétele az, hogy az irodalom nem kizárólag (és nem elsősorban) társadalmi szolgálat, hanem „az emberi lét mélyebb törvényeinek-tényeinek tudatosítója”. Ennek megfelelően szinte minden témájában, modelljében azt kutatja, azt mutatja be, mit, mennyit, hogyan tárt fel az emberből és az emberi-társadalmi létből. „Az igazán jelentős művészet mindenkor azt tartotta feladatának, hogy meghatározza az ember helyét a változó világban; kifürkésze rejtett (nemegyszer rejtelmes) természetét, és megtanítsa helyesen élni.” (105.) Így keresi (és találja meg) Balassi Bálint botrányos élete és gyönyörűséges költészete ellentmondásának titkát („Egy szenvedélyes jellem találkozik a reneszánszsal: innen a tettei. Egy nagy szellem és roppant tehetség találkozik a reneszánszsal: innen a költészete.” 44.); így értelmezi a *Makrancos hölgyet*, amelyben Shakespeare reneszánszivá humanizálta a durva feudális szellemű bohózzattémát; így azonosul Bolyai János tragikus sorsával, így látja meg Petőfi halálában a mítoszteremtő erőt, „a szabadság megszemélyesülő világerejét”; így „védi meg” Mikszáthot az elavultság vádjá ellen („Mi volna korszerűbb irodalmi tett, mint éppen a korszerűtlenség felmutatása?”); így ír valóságos költeményt prózában Bartók zenéjének kozmikus értelméről; így elemzi ki remek, dialektikus tanulmányban, hogy Tolsztoj mit *tudott* („Teljes, plasztikus világot büvölni élénk, már-már tapinthatóan”), és mit *nem tudott* (Shakespeare-rel ellentétben „fogalma, sejtelve sem volt a *hatalom természetéről*”: „Mint a lelkiismeret emberét, egyszerűen nem érdekelte: mi nem áll rajtunk. Ami rajtunk áll, az érdekelte.” 92.), így igyekszik bizonyítani, hogy az Illyés Gyula-átdolgozta *Kegyenc* a *Bánk bán* és *Az ember tragédiája* után a legkiválóbb magyar dráma (mert az emberi természet egyik végzetes eshetőségét, „világerőt” lát meg Maximus végeletes konformizmusában), Illyés pedig azért egészen nagy költő, mert „érzéke van a legfontosabbhoz”, azaz korunk legégetőbb egyetemes problémáihoz.

És így rajzolja ki Székely a kötet legnagyobb számot képviselő, számunkra legrevelálóbb erejű írásaiban azt a megrázó drámát, amelyben a romániai magyar művészek – írók, festők, szobrászok – a maguk korszerű útját keresik a kor művészeti törekvéseinek útvesztői között, az elavultnak tűnő hagyományos realizmus, a neoavantgarde és a különféle absztraháló törekvések csábításai közepette. Így kapunk ragyogó miniatűröket egész sor régebbi és újabb magyar művészeiről – a szobrász Szervátiusz Jenőről, a novellista Nagy Istvánról, a prózaíró Papp Ferencről, a sokoldalú Molter Károlyról, a költő Bartalis Jánosról,

Horváth Imréről, Tóth Istvánról, Deák Tamásról, Kányádi Sándorról, Lászlóffy Aladárról, Szilágyi Domokosról, Szőcs Kálmánról, Markó Béláról, a festő Nagy Imréről, Bene Józsefről, Nagy Pálról, Páll Lajosról, Zolcsák Sándorról és végül a csíkszeredai művésztelep kísérletezőiről, Márton Árpádról, Antal Imréről, Sövér Elekről, Beczássy Antalról, akiken „rögeszme”-elméletét próbálja ki. Azért írtunk le ennyi nevet, mert a kötet egyik meglepetése, tanulsága éppen az, hogy milyen gazdag, sokoldalú élet buzog az erdélyi magyar kulturális élet különféle területein, nemegyszer mostoha körülmények között is. Székely természetesen ezekben a modelljeiben is azt keresi – és találja meg éles szemmel –, ami egyedi, ami csak-ők. Vagyis – a „rögeszméhez” viszonyítva – amivel hozzájárulnak ama bizonyos ősarca, „világagy”, óriás-elme” gazdagításához vagy kontúrjainak határozottabbá tételéhez, pontosan beleállítva őket a kor művészeti törekvéseinek, realizmus és absztrahálás keresztüzének vonalába. Bravúros, ahogy baráti írókról és művészekről tucatszámra tud plasztikus, dicséretben hitelesnek tűnő, de azért a hibákat, gyengeségeket is tapintatosan vagy szellemesen beszóvó finom portrékat írni. Például az egyik „természetes költőt” így jellemzi: „tud olyan verszöveget írni, amelyet másként elgondolni sem lehet” (a kiemelés tőle); azaz: „egyszerűen”, azaz: primitíven, azaz: gondolati eredetiség híján. Székely modelljei még azok előtt is tetet-leket öltének, akik műveikből nem – vagy csak alig – ismerik őket. Egyébként ezek az íróportrék gyakran csupán alkalmak arra, hogy nagyon komolyan vagy nagyon szellemesen valamilyen általános témát vagy „világerőt” fejtsen ki bennük, például Deák Tamás „álmemoárjával” kapcsolatban a modern, mai szerelem méltóságvesztettségét (ez – a *Vélemény a szórakozásról* című fejtegetéssel együtt – egyike legelgondolkodtatóbb írásainak) vagy az *Üvöltés* című, nálunk is ismert mű beat-nemzedékének vallomásai kapcsán „a selejt lázadásáról”.

Nem vitás: Székely eszménye a józan értelem, mindenfajta irracionálitással szemben. A világos értelem jegyében vonzódik a legklasszikusabb írókhoz, s idegenkedik az avantgarde-tól és a modernkedőktől. Ideálja az eszmélkedő ember. Nemhiába hivatkozik – mindenekelőtt és fölött – Thomas Mannra, s hajlamos arra (ez egyoldalúsága), hogy állandóan (és csaknem csak) Thomas Mannban, Goethében, Shakespeare-ben, Tolsztojban, Bachban gondolkodjék. Ő maga költőváltásban és elvi meggyőződésében („ars poeticájában”) érezhetően „modern konzervatívnak” (362.) tartja magát, aki az öncélú újítással, az érthetlenségbe torkolló absztrakt költészettel szemben ragaszkodik a költészet *kommunikáló* funkciójához. Így jut el a konzervatívok és a modernek vitájában ahhoz a konklúzióhoz, amelyet 1973-ban mondott ki egy írótalálkozón: „A költészet meghalt.” (366.)

Meghalt, mert elvesztette funkcióját. Ezt a tragikus végkövetkeztetést nemcsak a mai lírának tapasztalataiból vonja le, hanem saját példájából is: a lírai költőből, aki belátva, hogy a költészet – kommunikációs művészet értelmében – meghalt, abbahagyja a versírást, abból a tényből viszont, hogy költői ere elapadt, ismét csak azt a konklúziót vonja le, hogy a líra meghalt. Indokolása: már ezerszer kimondott banalitásokat nem érdemes leírni, a jellemzően „modern”, mai líra viszont kommunikálásra képtelen.

A kivezető utat mégis ő maga mutatta meg, még 1965-ben, amikor azt vallotta, hogy „közös igényünk, a korszerűség, már réges-régen nem formai, hanem tartalmi kérdés”. A költőt az teszi újszerűvé, maivá, „ha képes tudatosítani a kor újfajta emberi létkérdéseit, . . . ha kibontja a valóságból azokat a benne szunnyadó, új gondolatokat, amelyeket eddig nem lehetett, és éppen csak most lehet kibontani”. (*Ötéves írói tervem.*) Hacsak ki nem ábrándult ebből a meggyőződésből (mintha egyik-másik későbbi írása ezt sejtetné), tudnia-látnia kell, hogy a kommunikáló (tehát viszonylagosan konzervatív) költészetben a *mai*, gyorsan változó világ, a *mai* élet, a *mai* ember érzés- és gondolatvilágának kifejezése talán mégsem csupa banalitás. Persze, ebbe az érzés- és gondolatkörbe bele kell érteni a tágan értelmezett *politikumot*, a mai világ mindannyiunkat érintő-aggasztó problémáinak kimondását is. (Székely az egész magyar költészet legegényibb, legsajátabb vonását nem a *politikusságban* látja – ez szerinte közös kelet-európai vonás –, hanem a Baudelaire-ből levezetett *vallomásosságban*.) Amellett bízunk kell abban, (amiben Székely kételkedni látszik), hogy korunk költészetének *formai zürzavarából, az avantgarde kísérletekből is kialakul előbb-utóbb egy új, korszerű harmónia, amelyre jelenünk nem egy kiváló költője máris reményt, utat mutat.*

Az elmondottakból kitűnhetett, milyen népes modellsort, témakört és gondolatgazdagságot vonultat fel Székely kötete. A legnagyobb élmény mégis *maga az író*, aki mindezek mögött áll, és az az *előadó-modor*, amellyel nézeteit kifejti. A kötet sokoldalú tematikáját, sokféle műfaját, természetszerűen nem egyenrangú szintű kisebb-nagyobb írását szilárd egységbe foglalja a szerző határozott profilú, eredeti, rokonszenves egyénisége, meggyőző ötleteket ontó okossága, lefegyverző őszintesége és magas erkölcsisége. Eszmélkedései közben mindig *etikus, humánus, esztétikus* irányban befolyásol, akár művészeti kérdéstről, akár a modern ember életformájáról, szerelméről vagy szórakozásáról van szó. Kötetében egyszerre jelenik meg az esszéíró, a gondolkodó, a tágabb értelemben vett irodalomtörténész, a költő, a kritikus, a barát, a folyóiratszerkesztő, – egyszóval a *teljes ember* gazdagon árnyalt tükörképe.

Ebbe a képbe beletartozik jellegzetes előadómódszere is. *A meggyőzés művészete*: így lehetne jellemezni sajátos gondolatvezetését. Nem dogmatikusan kijelent, rendszerint nem is előre tisztázott premisszákból indul ki, hanem a művészeti alkotás – irodalmi mű, kép, szobor – egy-egy művészi alkat vagy a fölvetett probléma, hipotézis előtt eszmélkedve, végső meggyőződését a magának fölített kérdések során lépésről lépésre tisztázva, állításait állandóan ellenőrizve *együttgondolkodásra* készíti (sőt kényszeríti) az olvasót, úgyhogy ez vele együtt jut el az ellenállhatatlan konklúzióhoz. (Ennek stiláris megnyilatkozása írásaiban a sok „költői kérdés” és a „bizony”-ok, az „úgy van”-ok vagy a „semmiesetre sem”-ek, amelyekkel rábólint saját felismeréseire, vagy elutasítja a kérdésszerűen fölvetett lehetőséget.) Stílusát személyes líraiság hatja át, de értelmi ragyogás és erkölcsi tisztaság is.

Kifogást legfeljebb a kötet *terjedelme* és *szerkezete* ellen emelhetnénk. Ha Székely ellenáll a kísértésnek, hogy kevésbé jelentős kis írásait is belefoglalja a kötetbe – talán kevésbé színes, de kevesebbet markolón is tömörebb, magvasabb lehetett volna. Szerkezetileg pedig alighanem jobb lett volna elkülöníteni a nagyívű és eredeti elvi tanulmányokat az alkalmi írásoktól – ha már a szerző ügyes megjelenésük kronológiája szerint állította össze kötetét –, vagy témák, esetleg műfajok szerint csoportosítani a gazdag anyagot. A hosszadalmas esszékötet – bármily remekes is darabjai – egyre fárasztóbbá válik, s az elkerülhetetlen önisméltések is – bármilyen bravúros változatossággal fogalmazza meg őket – erőteljesebben kiütöknöznek.

Mindez azonban mitsem von le a kötet értékeiből és tanulságaiból. Abból a kettős haszonból, hogy a magyar–román közös könyvkiadási megállapodás jóvoltából bekapcsol hazai irodalmunk és esztétikai szemléletünk vérkeringésébe egy kiváló, érdekes íróegyéniséget, a maga gazdag és eredeti gondolatkörével és egyúttal megismertet bennünket a romániai magyar művészeti élet képviselőivel, problémáival és öröndetes pezségével. (Kriterion, 1978.)

MAKAY GUSZTÁV

Bata Imre: VERES PÉTER ALKOTÁSAI ÉS VALLOMÁSAI TÜKRÉBEN

Az Arcok és vallomások sorozat címének és eddigi hagyományainak sugallatától eltérő módot választott Bata Imre a Veres Péter-portré megfestésekor. A biográfusi meg a műelemző funkciókból megőriz ugyan valamit, de alárendeli őket a szellemi fejlődésrajz, a